

İstanbul Balıkçılarında Sosyal Organizasyon ve Yaşam

Yüksel Kırımlı*

Bütün canlılar yaşayabilmek için beslenmek zorundadır. Bir organizma olarak insan; hem yaşamda kalmayı sağlayan, hem de ona sağlıklı ve normal bir metabolizma veren koşullar altında bulunmalıdır. İnsan; temel gereksinimlerine, kültürel yanıtlar vermeyi başarmış tek canlıdır,¹ gıdasını hayvanlar gibi almaz iştah açıcı bir şekilde hazırlar, sunar ve belirli kurallara göre yer.² Bir insanın ne yediği coğrafi koşullara bağlı olmakla birlikte, kişinin, yemekleri tercih olanağı olduğu zaman, neyi gıda olarak seçeceği, onu ne biçimde sağlayacağı, nasıl pişireceği, nasıl, ne zamanlar ve nerede yiyeceği, kendi toplumsal grubunun dinî inançlarına, normlarına, değerlerine ve alışkanlıklarına göre değişir.³ Kültürel evrimin her aşamasında,

- *besin maddesinin sağlanması,*
- *paylaşılması,*
- *tüketime hazırlanması,*
- *sunulması ve*
- *tüketilmesi*

sürecindeki etkinlikler, norma bağlanıp düzenlenmiştir. Ayrıca insanoğlu bu sürecin her aşamasıyla ilgili çeşitli teknoloji ve bu teknolojiye ilişkin davranış ve mülkiyeti belirleyen yasa kuralları oluşturmuştur.

İnsanlık tarihi incelendiğinde, avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçen sürenin oldukça uzun olduğu görülür. İnsanoğlu Paleolitik ve Mezolitik dönemde, önemli teknolojik gelişmelere karşılık, günlük besinini yine de avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla sağlamıştır. Neolitik dönem diye adlandırılan dönemde, bazı bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle büyük bir devrim yaşanmış, besin probleminin çözümü gerçekleştirilmiştir. Böylece insanoğlu neyin, nerede, ne kadar, nasıl ve ne amaçla üretileceğine karar verir duruma

* Doç. Dr. Yüksel Kırımlı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, İstanbul.

¹ B. Malinowski, *İnsan ve Kültür*, çev. M. Fatih Gümüş, Verso Matbaacılık, Ankara 1990, s. 73.

² N. Saran, *Antropoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 279.

³ Tezcan, M., *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 113.

gelmiştir. Artı ürünün çoğalması, kentleri, kentsel işbölümünü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir. Meslekler ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan her meslek, diğer mesleklerden ;

- Kullanılan Hammadde,
- Malzeme,
- Alet-edavat
- Teknoloji
- Tarihî geçmiş
- Kullanılan terim ve kavramlar
- Çalışma düzeni
- Çalışılan mekan
- Çalışma koşulları
- Meslekî örgütlenme
- Meslekte çalışan bireylerde olması gereken nitelikler
- Meslek hastalıkları
- Mesleği icra edenlerin, toplumda sahip oldukları statü vb. açılardan birbirlerinden farklılık sergiler.

Bu sunuda, insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip ve insanoğlunun beslenmesinde önemli yere sahip olan balıkçılıktan söz edilecektir. Birikim, deneyim ve çeşitliliğin çok zengin olduğu bir alan olan balıkçılığı, hiç kuşku yok ki bütün zaman dilimlerinde ve bütün boyutlarıyla; sınırlı bir zaman süresinde ele almak mümkün değildir. Bu nedenle genel olarak İstanbul balıkçılarının (reislerin) demografik yapılarına, sahip oldukları teknoloji, çalışma düzeni, çalışılan mekan, çalışma koşulları gibi özelliklerine yer verilecektir. Sunuda kaynak olarak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Arşivi kullanılmıştır.

Ekim 2006’da balıkçılarla (reislerle) görüşmeler yapılmış ve meslekî organizasyonun yapısı bir kez daha gözden geçirilmiştir. Fakat yukarıda işaret edildiği gibi, sunu süresinin kısıtlılığı nedeniyle, bu çalışmada ağırlıklı olarak, günümüzden yaklaşık 40 yıl önceki (1969 yılı) reislerin özelliklerine ve çalışma koşullarına yer verilmiştir.

1969 yılında gerçekleştirilen çalışmada konu olarak İstanbul balıkçıları seçilmekle birlikte, bu grup içinde yapılan meslekle ilgili ayrıntılı bilgiler verebilecek, deneyimli ve önemli statüye sahip olan reislerle görüşmeler yapılmıştır.

Peki bu meslek grubunda reis kime denmektedir? Reis olabilmek için hangi niteliklere sahip olmak gerekir?

Reis Kime Denir?

Sermaye Sahibi

- Genelde Tekne sahibi,
- Gırgır, Tirol, Dalyan vs. gibi balık takımı sahibi

Meslekî Deneyime Sahip

-Elinde çok büyük sermaye olmasına rağmen, teknede bir tayfa gibi fiilen çalışmaya katılan

İşveren - Yönetici

- Yanında tayfa çalıştıran (Gırgır takımların yaklaşık 20; Tirolde 5-6 kişi)

Organizatör

-İşin her aşamasıyla ilgili organizasyonu gerçekleştiren (tayfa bulunması, tekne içi iş bölümünün oluşturulması, balığın tutulması, istiflenmesi, hale sevk edilmesi vb.)

Tüccar

- Kabzımala, İstanbul Balık Haline belli bir miktarda mal veren

Meslekî Kuruluşlara Üye

- İstanbul Balıkçılar Cemiyeti ve Diğer Mesleki Kooperatiflere üye

Teknisyen

- Motorun ve teknede bulunan diğer alet edevatı işler halde tutan

Sorumluluk Sahibi

- Yanında çalışan tayfaların ve aynı zamanda bu tayfaların aile bireylerinin de sorumluluğunu alan kişi (ortalama 100 kişiyi düşünmek zorunda olan kişi)

Yukarıda sayılan niteliklere sahip olduğu takdirde, bu meslek grubunda reis statüsüne sahip olunur. Bir reiste olması gereken nitelikleri ortaya koyduktan sonra, öncelikle 1969 yılında gerçekleştirilen çalışmanın verilerinden yararlanarak İstanbul Balıkçı reislerinin demografik özelliklerinden, ardında sınırlı olsa reislerin babalarının birkaç özelliğinden söz etmek yerinde olacaktır.

Balıkçı Reislerinin Demografik Özellikleri

Cinsiyet: Erkek (% 100.0)

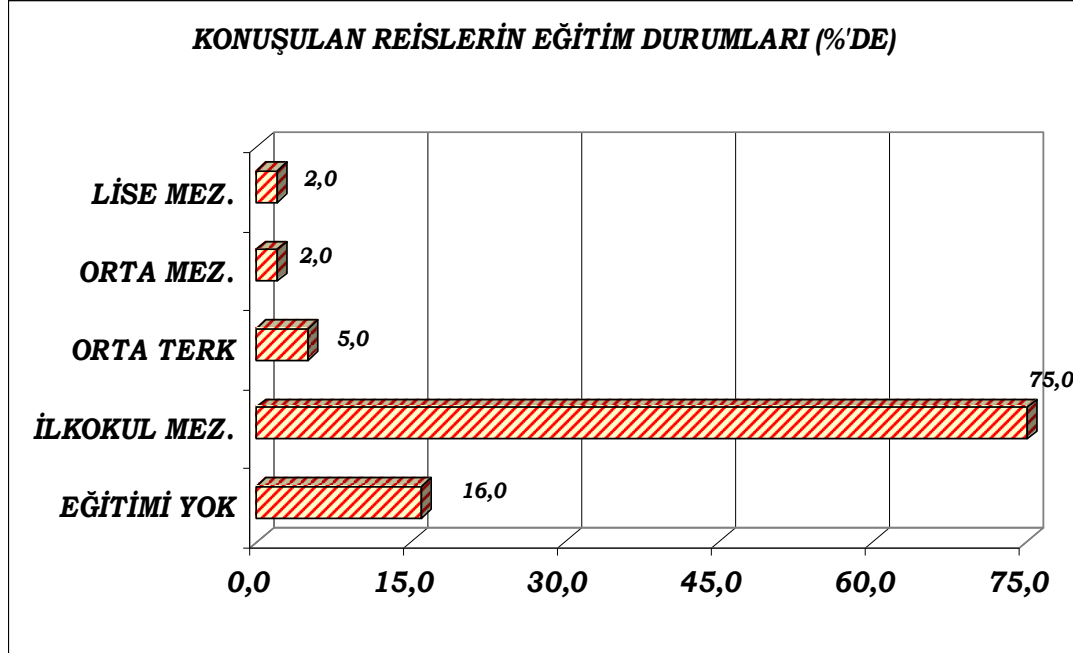
Yaş: 42.4 (Mean); 43.4 (Mdn)

Eğitim: İlkokul Mezun (% 75.0); Yok (% 16.0)

Doğum Yeri: İstanbul (% 79.0); Doğu Karadeniz (% 21.0)

Medeni Hal: Evli (% 96.0); Bekar (% 4.0)

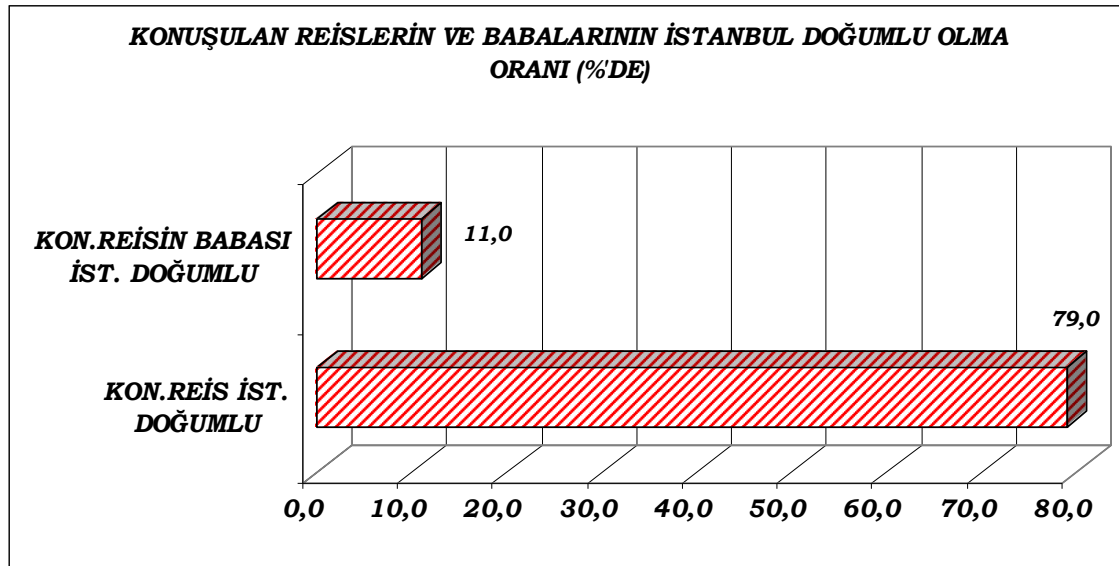
Ortalama Hane Büyüklüğü: 6.3 (Mean); 5.9 (Mdn)

Balıkçı Reislerinin Babalarının Bazı Özellikleri

Doğum Yeri: İstanbul (% 11.0); Doğu Karadeniz (% 84.0)

Meslekleri: Balıkçı (% 95.0); Diğer (% 5.0)

Yukarıda sunulan sayısal verileri çok genel olarak yorumlarsak şu cümleleri söylemek mümkün olacaktır. 1969 yılında gerçekleştirilen çalışmada, reis statüsüne sahip balıkçıların hepsi erkek olup, ortalama (mean) 42.4 yaşındadırlar.

Konuşulan reislerin yaklaşık % 80’ni İstanbul doğumlu olmasına rağmen, % 75’i İlkokul mezunudur. Reislerin sınırlı bir eğitime sahip olmaları bu kimselerin okumak istememelerinden ziyade, çoğunlukla buldukları yerlerden (Garipçe, Rumeli Feneri, Poyraz gibi) okul muhitlerine gidip gelme imkânının çok güç olmasından kaynaklanmıştır.

Reislerin hemen hepsi evlidir, aynı zamanda aile reisi (baba) statüsüne olup, ortalama 3 çocuğa sahiptirler ve geniş aile modeli içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Reislerin yaklaşık 4/5’i İstanbul doğumlu olmakla beraber, bir jenerasyon geriye gidip, babalarının doğum yerleri gözden geçirildiğinde Doğu Karadeniz kökenli oldukları rahatça görülür. Başka bir deyimle Doğu Karadeniz Bölgesine özgü yaşam modellerini İstanbul’da devam ettirmektedirler.

Reislerin pek çoğu yaptıkları işe küçük yaşta gönül vermişler ve yaklaşık % 90’ı başka bir meslek denemeden balıkçılıkla çalışma hayatına girmişlerdir. Rakamlar reislerin pek çoğunun babalarının ya da babalarının dışındaki yakın akrabalarının mesleklerinin balıkçılık olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle reislerin bir kısmı balıkçılığı tesadüf eseri değil, bilerek, isteyerek, ya da kurulu bir düzenin olması nedeniyle, zorunluluk sonucunda seçmişlerdir. Ortalama 15 yıl gibi bir süredir de oldukça büyük sorumluluk ve disiplin gerektiren reislik görevini yerine getirmektedirler.

Başka bir deyimle reislerin babalarının, doğum yerleri ve meslekleri gözden geçirildiğinde, İstanbul’daki balıkçılığın Doğu Karadenizlilerin elinde ve babadan oğula geçen bir meslek olduğu görülür.

Reis Olmadan Önce Yapılan İşler;

Babanın Yanında Balıkçı % 68.7

Başkasının Yanında Balıkçı % 16.9

Toplam Balıkçı % 85.6

Konuşulan Kişinin Ortalama Kaç Yıldır Reis Olduğu

Mean: 15.3

Mdn: 14.1

Reis Olan Yakın Akraba Olma Durumu

Var: % 89.0

Yok: % 11.0

Balıkçı reislerinin ortalama yaşları ve ortalama kaç yıldır reis oldukları birlikte ele alındığında, rakamlar 30 yaşından önce reis olmanın özellikle, sermaye sahibi olabilme açısından güç olduğuna işaret eder. Yapılan görüşmeler sermaye sahibi olmanın şahsi çalışmadan ziyade miras yoluyla gerçekleştiğini ortaya koymuştur.

Kuşkusuz bu mesleği yaparken sahip olunan en büyük sermaye tekne olup, sahip olunan teknenin özellikleri yapılan işteki başarıyı fevkaalede şekilde etkileyecektir. Bu nedenle bu aşamada sahip olunan teknelerin özelliklerine yer verilecektir.

Sahip Olunan Teknenin /Teknelerin Teknik Özellikleri

Reislerin Sahip Oldukları Tekne Sayılarına Göre Dağılımları

1 Tekne (% 60.0);

2 Tekne (% 32.0);

3 Tekne (% 8.0)

Teknelerin Ortalama Kaç Metre Uzunluğunda Oldukları

Mean: 13.9

Mdn: 14.6

Teknelerin Ortalama Tonajları (Gross ton)

Mean: 8.1

Mdn: 5.4

Teknelerdeki Motorların Ortalama Kaç Beygir Gücünde Oldukları

Mean: 111.6

Mdn: 100.5

Teknelerin Ortalama Kaç Deniz mili Hızında Oldukları

Mean: 8.1

Mdn: 8.0

Teknelerin Sahip Oldukları Ortalama Akaryakıt Stoku Kapasitesi (Litre)

Mean: 1036.0

Mdn: 1387.9

Sınırlı bir eğitime sahip reisler, yukarıda teknik özellikleri verilen bir tekneyi başarılı bir şekilde kullanabilmektedirler. Bu yetiyi kazanma da kurumsal bir eğitim kurumunun katkısı olmayıp, daha ziyade çekirdek yetiştirme tabir edilen ve mesleğin içinde uzun süreli görerek, bizzat uygulayarak öğrenme yatmaktadır.

Sahip Olunan Teknenin /Teknelerin Donanım Özellikleri

Teknedeki yaşam şartlarını belirtmek içinde insanın üç temel ihtiyacı olan yemek, uyku ve tuvalet ihtiyacını giderebilme imkânları gözden geçirilmelidir.

Tuvalet, Mutfak ve Yatacak Yer Bulunma Oranı

Tuvalet: % 33.1

Mutfak: % 54.7

Yatacak Yer: % 98.6

Ortalama Kaç Kişilik Yatacak Yer Olduğu

Mean: 8.1

Mdn: 7.4

Kayık Bulunma Oranı

Var: % 85.0

Yok: % 15.0

Teknelerin yarısından biraz fazlasında mutfak vardır. Hatta gırgır takımlarında tekne kadrosunda bir aşçı bulunur. Tuvalet ise, teknelerin 1/3’ünde olup, uzun süre denizde kalan çalışan kadrosu, bu ihtiyaçlarını tekne kenarından denize sarkmak suretiyle gayet iptidai ve tehlikeli bir şekilde karşılamak zorunda kalmaktadırlar. Teknelerin hemen hemen hepsinde yatacak yer olmasına karşın ortalama yatacak yer sayısı 8 kişi ile sınırlı kalmaktadır. Bir gırgır takımının 20 kişiden oluştuğu düşünülürse yatacak yerlerin sayısının yetersiz olduğu rahatlıkla söylenir. Ayrıca çalışanların bir kısmı teknenin baş ya da ortadaki ambarın içinde, dışarıya açılan penceresi olmayan bölümlerde tahta ranzalarda ya da döşemenin üzerinde yatarlar. Teknelerin % 85’inde kayık vardır, bunlar tahliye kayığı olmayıp, avda ağın yayılıp toplanmasında esas tekneye yardımcı olarak kullanılırlar.

Rakamlar ve fotoğraflar 1969 yılında İstanbul’da balıkçılık yapanların, günümüz balıkçı teknelerinin sahip olduğu imkânlar göz önünde tutulduğunda oldukça zorlu şartlar altında mesleklerini icra ettiklerini ortaya koyar.

Sahip Olunan Teknede / Teknelerin Gemicilik Malzemeleri ile İlgili Özellikleri

Malzeme	Var	Yok
Telsiz	-	% 100.0
Pusula	% 87.2	% 12.8
Harita	% 19.6	% 80.4
Barometre	% 25.0	% 75.0
Radar (Ekosander)	% 50.7	% 49.3

Vinç	% 73.6	% 26.4
Cankurtaran Yeleği	% 56.0	% 44.0

Teknelerin donanımında gemicilikle ilgili malzemelerin bulunma durumlarına bakıldığında bir deniz aracı için hayati önemi olan telsizin hiçbir balıkçı teknesinde olmadığı görülür. Yine kıyı balıkçılığı yaptıklarını söyleyerek haritaya ihtiyaçları olmadığını savunmuşlardır. Hava durumunu kendi deneyimlerine dayanarak tahmin ettiklerinden barometreye de pek fazla ihtiyaç duymamaktadırlar. Derinlik ölçen ve aynı zamanda teknenin altından geçen balık sürülerini gösteren reislerin radar adını verdikleri alet (Ekosander) teknelerin yarısında vardır. Ağın toplanmasında kullanılan vinç ise teknelerin 3/4’ünde vardır. Cankurtaran yeleği teknelerin 3/5’ünde vardır. Fakat can yeleği olan teknelerde de, yelek miktarı yetersiz olup, fırtınalı havalarda bile av yapan tayfaların hayatının her an tehlikede olduğu tespit edilmiştir.

Bu aşamadan sonra, teknik özellikleri ve donanımlarından ayrıntılı olarak söz edilen teknelerde, 1969 yılında nasıl bir çalışma düzeni olduğuna sözü getirirsek şunları söylemek mümkün olacaktır.

Çalışma Düzeni

Bir sezon boyunca denizde avlanan tekneler ve personel av yaşamının Mayıs ayında başlamasıyla birlikte dinlenmeye çekilir. Fakat bu dönemde reis, Eylül ayında başlayacak olan yeni sezon için hazırlıkları yapmak durumundadır. Öncelikli olarak teknenin onarımı – bakımı yapılır bir taraftan yıpranan ağlar elden geçirilir. Ayrıca Kocareis diye isimlendirilen aracıya, avans (Platka) verilerek-gönderilerek, yeni av sezonunda teknede çalışacak nitelikli tayfaların temin edilmesine gayret edilir.

İşçi (Tayfa) Temini:

Reislerin büyük çoğunluğu işçi (tayfa) temininde büyük zorluk yaşar. Av mevsimi yaklaşırken toplanan işçiye, Kocareis aracılığıyla bir miktar para peşin olarak verilir. Avans mahiyetinde olan bu paraya platka denilir. Verilen paraya karşılık hak talep edilebilecek herhangi bir belge alınmaz. Kurulan ilişki tamamıyla karşılıklı güvene dayanır. Bu düzenin genellikle normal çalışmasına rağmen bazen parayı alıp gelmeyenler çıkmakta ya da gelen işçiler başka bir teknenin kadrosunda çalışmayı tercih etmektedirler. Dolayısıyla, verilen, fakat karşılığı alınamayan avanslar, reislerin zarar etmesine neden olmaktadır.

Ücret Sistemleri:

Her teknede devamlı olarak çalışan 2-3 kişi bulunur. Diğer işçilerin (tayfa) hepsi av mevsimi boyunca çalışırlar. Bu işçilere önceden belirlenen belirli bir ücret ödenmez. Bir nevi iş ortağı gibi, kazançtan pay (hisse) alırlar. Yalnız kaç pay alacakları önceden bellidir. Payın yapılması şu şekilde olmaktadır.

Bir sezon boyunca satılan balıktan elde edilen hasılatın,

- sezon boyunca harcanan mazot ücreti,
- tayfaların yemek giderleri
- yardımcı, olarak tutulan motor varsa onun gideri

çıkarılarak, geriye kalan miktar ikiye bölünür. Bunun bir kısmını tekne sahibi alır. Diğer kısımdan

- Motor payının yarısı çıkarılır.

Kalan kısım tayfaya önceden tespit edilen pay oranında dağıtılır. Fakat işçinin payından,

- işçiye işe başlamadan önce verilen platka (avans) ve
- av sezonu boyunca verilen cep harçlıkları düşülür.

Günümüzde ücret sistemi aynı olup, işçilere (tayfalara) kazançtan pay (hisse) verilmektedir.

Tekneye, işçi (tayfa) temini yönteminde de herhangi bir değişiklik olmamıştır. İşçiler, Kocareis aracılığı ile ağırlıklı olarak Doğu Karadeniz illerinden Ordu ve Giresun'dan temin edilmektedir.

Bugün de İstanbul'da balıkçılık, Doğu Karadenizlilerin elinde ve babadan oğula geçen bir meslektir. Bilgi ve deneyimler babadan oğula, akrabadan akrabaya, arkadaştan arkadaşta geçmektedir. Yaklaşık 40 yıllık süreç içinde balıkçılıkta kullanılan teknelerin boyutları ve teknolojik imkânları fevkalade gelişme göstermesine karşın, mesleğin iç işleyişinde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.

Sonuç

Balık avcılığı profesyonel bir meslektir. İlkeleri, kavramları, kuralları süzülmüş ve netleşmiş bir alandır. Tesadüfîlikten çok, akılcı bir organizasyonla yapılmaktadır. İnsanın yeryüzünde varolma serüveni ile başlayan balık avcılığı; birikim, deneyim ve çeşitliliğin çok zengin olduğu bir mirastır.

Kaynaklar

- Malinowski, B., *İnsan ve Kültür*, çev. M. Fatih Gümüş, Verso Matbaacılık, Ankara 1990.
- Oğuzlu, T., *İstanbul Balıkçılarının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1969.
- Saran, N., *Antropoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- Tezcan, M., *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları*, T. C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.